

УДК 330.131.7

О. В. Козьменко, д-р екон. наук, проф.,
С. М. Гвоздюкова, аспірантка,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ РИЗИКУ

У статті розглянуто філософські аспекти визначення поняття ризику. Проаналізовано фактори, що впливають на формування ризику. Визначено, що ризик за своєю сутністю змінюється під дією суб'єктивних і об'єктивних причин, основними з яких є аспект часу та носій ризику. Залежно від фактора часу запропоновано поділяти ризики на моментні, інтервальні, періодичні, періодично-інтервальні та хвилеподібні. Акцентовано також увагу на тому, що ризик трактується по-різному залежно від суб'єкта ризику. На основі узагальнення аналізу факторів і питомої ваги їх впливу запропоновано трактувати ризик з точки зору багатомірної функції, що включає основні суттєві характеристики його існування.

Ключові слова: ризик, функція ризику, фактори впливу на ризик, складові ризику, види ризиків.

Постановка проблеми. Ризик є універсальним поняттям, що охоплює всі сфери життєдіяльності людства. Термін “ризик” можна розглядати і як суспільно-історичну, і як економічну категорію. Сфера розгляду ризику залежить від напрямку дослідження та завдань, які ставить перед собою науковець. Слід відзначити, що в наукових дослідженнях відсутній єдиний підхід до визначення поняття ризику – загально визнане й однозначне тлумачення цього терміна досі залишається не розробленим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення сутності ризиків присвячена увага багатьох авторів. Сьогодні прийнято поділяти визначення ризику за основними підходами. Так, існує підхід, за яким ризик – це можливість появи збитку [11]. Згідно з іншим підходом ризик тлумачиться як дисперсія дійсних і очікуваних результатів [2]. Слід також звернути увагу на підхід, за яким ризик трактується як двовимірна функція [3; 8]. Найпоширенішим є погляд, згідно з яким ризик – це непевність [10]. Результати аналізу наукових досліджень засвідчили відсутність єдиного підходу щодо розкриття сутності поняття ризику.

Метою статті є узагальнення підходу до визначення сутності ризику з точки зору філософських аспектів його формування.

Виклад основного матеріалу. Початкове значення терміна сьогодні не з'ясоване – його походження пов'язують із давньогрецькими “*ridsikon*”, “*ridsa*” та латинським “*risicum*” (небезпека, скеля), що

означають “небезпека лавірування поміж скелями”. Етимологія поняття, таким чином, вказує на сфери суспільного життя, у яких починало зароджуватися поняття ризику: мореплавство та морська торгівля, де зіткнення з прибережною скелею вважалося найбільшою небезпекою [5].

Отже, причиною виникнення ризику є небезпека. Поняття “небезпека” також має філософське тлумачення, оскільки різними суб’єктами трактується по-різному.

Сучасне суспільство весь час змінюється, несе в собі нове, несподіване та невизначене, відбуваються розширення й активізація різного роду ризиків. Сучасність характеризується вибуховими темпами зростання ризикових ситуацій і небезпек. У попередні історичні епохи превалювали різні підходи до трактування небезпек існування суспільства та людини. Це було пов’язано з особливостями життєвого укладу епохи: релігійними уявленнями, культурними цінностями й ідеями, державним устроєм, характером взаємовідносин між членами суспільства тощо.

Терміни “ризик” і “небезпека” часто використовуються як синоніми для вказівки на можливість збитку. Однак представники багатьох наукових галузей розмежовують небезпеку та ризик. При цьому для одних (теорія прийняття рішень) базовим є поняття ризику, а для інших (технічні дисципліни, екологія, військові науки) – небезпеки.

Вважається, що ризик як історична категорія виник на нижній сходинці цивілізації, коли у людства з’явилося відчуття страху перед смертю, і зіставляється з історичним розвитком людства.

Сьогодні відомо, що перші писемні згадки про образ сучасного ризику зустрічаються в Біблії, зокрема у Старому Заповіті у притчах про сон єгипетського фараона та про таланти (Книга Буття, розділ 41). Таким чином, можна стверджувати, що термін “ризик” є категорією більше філософською, ніж економічною, оскільки охоплює ширше коло питань, що торкаються всіх сфер суспільного буття.

Проте, аналізуючи історичні умови становлення терміна, не можна не підкреслити значення розвитку товарно-грошових відносин у становленні ризику як економічного поняття.

Протягом XVII–XVIII ст. було закладено фундаментальні основи наукового дослідження ризику, а також розроблено більшість сучасних інструментів аналізу ризику як економічного явища. З розвитком економічних відносин виникають різні трактування ризику, розширюються його зміст і сфери застосування. Формулювання теорії ймовірностей (Б. Паскаль, П. Ферма, 1654), законів великих чисел і процедури статистики (Г.-В. Лейбніц, 1684, Я. Бернуллі, 1713), розробка структури нормального розподілу та стандартного відхилення ризику (А. де Муавр, 1730), визначення очікуваної корисності (Д. Бернуллі, 1738) та ін. стали важливими науковими здобутками цього періоду [2].

Вивчаючи підходи сучасних авторів, приходимо до висновку, що сьогодні немає чіткого, загальнонаукового визначення поняття ризику.

Так, з одного боку, ризик – це двовимірна величина, що містить у собі ймовірність настання небажаної випадкової події та пов'язані з нею збитки [3; 8]. З іншого – ризик це не тільки двовимірна величина, а й ступінь визначення ймовірності та обсягу втрат, викликаних невизначеністю, що супроводжує діяльність організації [4]. Ще один бік сутності поняття ризику розглядається з позиції ризик-менеджменту, де пропонується будувати карту ризику, що є двовимірною матрицею, у якій найважливіші ризики організації розміщуються відповідно до вірогідності виникнення та рівня збитку [2]. Також існує підхід, за яким у трактуванні ризику не наголошується на подвійній природі, проте зазначається, що ризик – це гіпотетична можливість настання збитку [9].

Теорія статистичного оцінювання ризику представляє ризик у вигляді функції математичного очікування функції збитків.

Отже, трактування ризику можна представити такою функцією (1) [6; 7]:

$$R_{x_i} = f(P(x_i), Q(x_i), K(x_i)) \quad (1)$$

- де R_{x_i} – ризик, що зіставляємо одночасно з подією $\{x_i\}$;
 $P(x_i)$ – імовірність настання події з множини подій $\{x_i\}$;
 $Q(x_i)$ – збиток з настанням ризику, що стосується події з множини подій $\{x_i\}$;
 $K(x_i)$ – кількісна оцінка відношення ризику до події $\{x_i\}$.

При цьому залишається питання співвідношення складових функцій та вплив кожної з них на показник R_{x_i} . Вплив складових ризику вимірюється питомою вагою кожного елемента в сукупності, що є відмінним для кожного суб'єкта через їх різну схильність відносно складових показника R_{x_i} . У зв'язку з цим вважаємо, що існують додаткові фактори, які дозволяють більш точно спрогнозувати залежну змінну R_A . Розглянемо їх детальніше (рис. 1).

Слід відзначити, що одним з підходів є підхід О. Ф. Балацького, який розглядав теорію збитку, що, як зазначалось раніше, є одним з елементів ризику. У своїх роботах автор стверджує, що збиток – фактичні або можливі втрати, які виникають внаслідок будь-яких дій, утримання від них, настання непередбачуваних подій і їх комбінацій, виражені у вартісній формі [1].

Як стверджує С. М. Козьменко, цей підхід має недолік, а саме – відсутність адресності суб'єкта, що несе збитки [8].

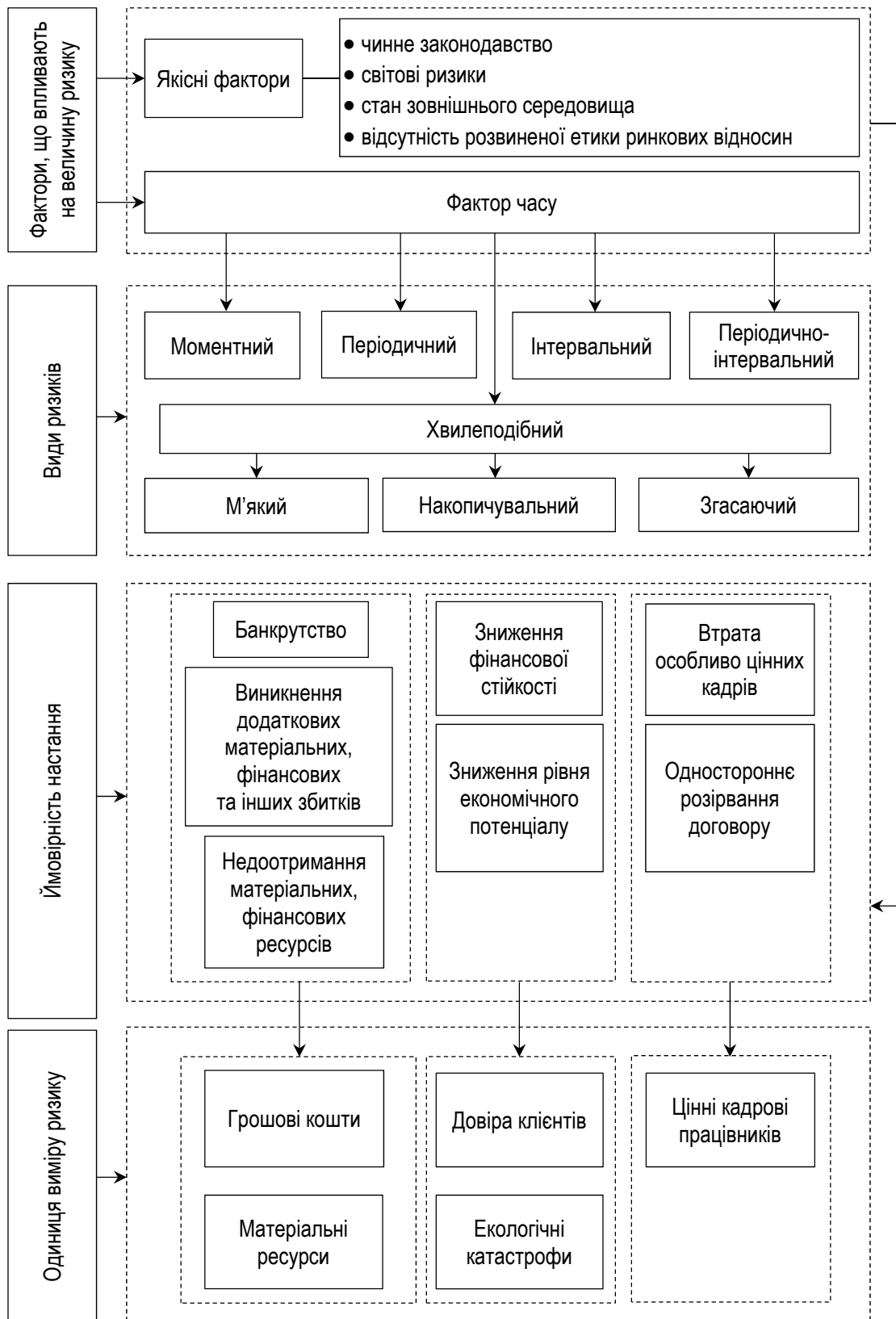

Рисунок 1 – Складові ризику

Вважаємо даний недолік суттєвим, оскільки суб'єкт ризику є основним елементом його визначення. Залежно від того, хто зазнає впливу ризику, можна визначити трактування самого поняття. Крім того, виходячи з рисунка 1, вважаємо, що функція ризику містить у собі набір багатьох аргументів (факторів), що спростовує підхід до ризику як тільки до двомірної величини.

Вважаємо, що одним з аргументів функції має бути аргумент часу через те, що одна й та сама подія з множини подій з плином часу може втрачати ознаки ризику та невизначеності. Це є важливим, оскільки, проводячи аналіз і оцінку ризику, суб'єкт підприємницької діяльності витрачає ресурси, здійснює планування управління ризиком, інші дії, що зрештою впливає на результати його ефективної діяльності. Крім того, з плином часу ризик, що мав наслідки збитків для суб'єкта, може поступово перетворитися на джерело прибутку. Тому вважаємо, що аргумент часу є таким же важливим, як і аргументи ймовірності та збитку.

Отже, залежно від аргументу часу пропонуємо поділяти ризики на (див. рис. 1):

- моментні ризики, що графічно представляються у вигляді окремих точок на площині – $\{R\}$;
- інтервальні ризики, що мають вигляд відрізків на площині – $\{R_{i-1}, R_i\}$;
- періодичні ризики, що графічно представляються у вигляді точок на часовій прямій – $\{R_i\}$;
- періодично-інтервальні ризики, що мають вигляд окремих відрізків на часовій прямій – $\{R_{i-1}, R_i\} \cup \{R_{i+1}, R_{i+2}\} \cup \dots \cup \{R_{i+n}, R_{i+n+1}\}$;
- хвилеподібні ризики, що на площині можуть мати вигляд синусоїди або інших хвилеподібних графіків.

Хвилеподібні ризики також виглядають по-різному. Так, хвилеподібний ризик може мати певний коридор, у межах якого ризик є прийнятним, проте за межами коридору ризик може набувати вже зовсім інших якостей. Крім того, функція хвилеподібного ризику може по-різному вести себе і в межах визначеного коридору. Так, залежно від поведінки функції ризику в межах та за межами максимального значення розмаху варіації, хвилеподібні ризики можна поділити на м'які, накопичувальні та згасаючі. М'який ризик можна представити графічно у вигляді синусоїди, що має точки повернення, які не виходять за межі діапазону максимального розмаху варіації. Накопичувальний і згасаючий ризики є протилежними. При цьому накопичувальний ризик можна представити як синусоїду, що поступово, під дією відповідних факторів наближається до граничного значення розмаху варіації

та виходить за межі допустимого ризику. Згасаючий ризик має протилежний рух, починаючи зі значного перевищення горизонту допустимості і поступово наближаючись до визначених рамок.

Вважаємо, що всі визначені види ризиків можна віднести як до несистемних, так і до системних.

Таким чином, функцію ризику представляємо багатомірною функцією, а саме:

$$R_{x_i} = f(y_1, y_2, y_3, \dots, y_{i-1}, y_i) \quad (2)$$

де R_{x_i} – ризик, що належить до події з множини подій $\{x_i\}$ (залежна змінна);
 y_i – фактор впливу на ризик, що належить до події з множини подій $\{x_i\}$.

При цьому варто зазначити, що кількість аргументів функції ризику також залежить від конкретного суб'єкта, адже ті аргументи, які вважаються небезпечними для суб'єкта 1, можуть бути прибутковими для суб'єкта 2 (рис. 2). Зазначимо, що поняття ризику не обмежується двома суб'єктами ризику, а може включати безліч суб'єктів, для яких будуть існувати спільні ризики. Розглянемо як приклад сукупність ризиків для двох суб'єктів. Попередні тези також підтверджують філософський підхід до поняття ризику.

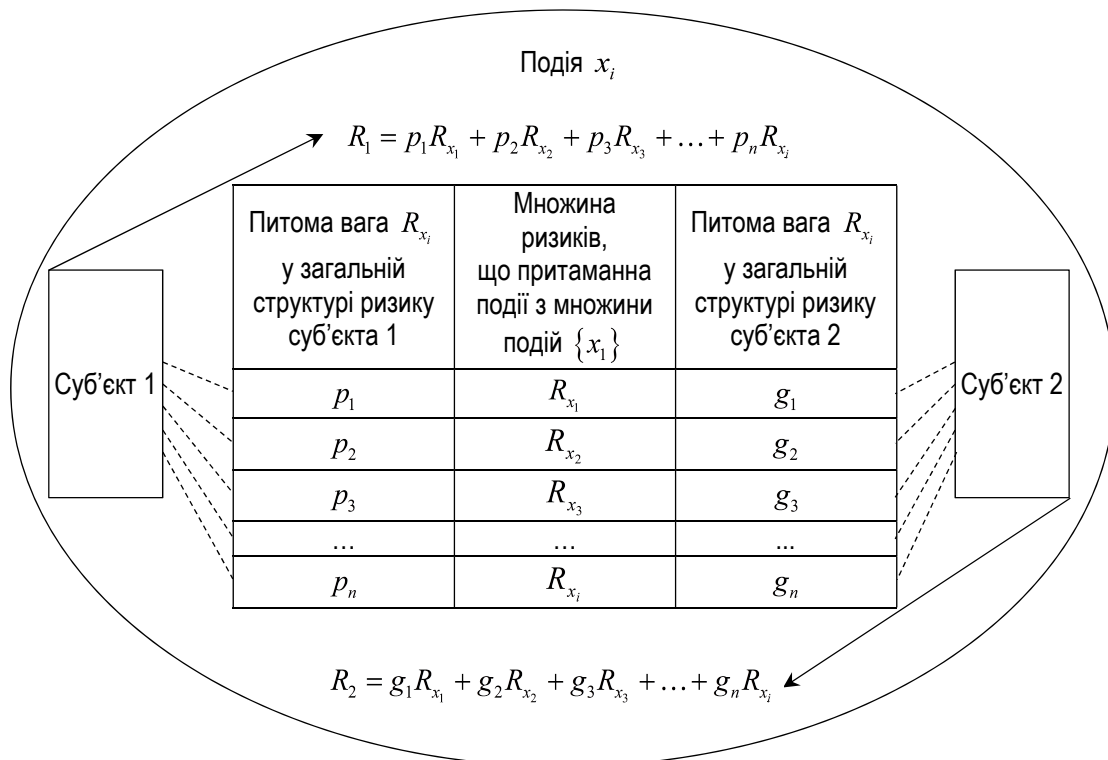

Рисунок 2 – Ризики суб'єктів

Отже, до аргументів багатомірної функції ризику можна віднести: $x_1 = P(A)$, $x_2 = Q(A)$, $x_3 = t$ та інші характеристики, що описують ризик, виходячи з потреб суб'єкта ризику. При цьому варто зауважити, що події з множини подій $\{x_i\}$ притаманно багато різних видів ризиків, що в сукупності дають рівняння загального рівня ризику для суб'єкта. Співвідношення складових загального рівня ризику може бути різним для суб'єктів, оскільки те, що оцінюється як ризик для суб'єкта 1, зовсім може бути не ризиком для суб'єкта 2. Це положення важливо враховувати в процесі управління й аналізу ризиків.

Висновки. Таким чином, ризик сьогодні є категорією більше філософською, ніж економічною, оскільки це поняття охоплює весь спектр суспільних відносин. Поняття ризику не має однозначного визначення, проте вважаємо, що сутність поняття виражається через залежну функцію, що являє собою набір аргументів. Крім того, функція ризику залежить від того, хто є суб'єктом ризику, та може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Якщо розглядати ризик як багатомірну функцію, то, на нашу думку, одним з основних параметрів може бути параметр часу. Залежно від параметра часу пропонуємо ризики поділяти на моментні, інтервальні, періодичні, періодично-інтервальні та хвилеподібні. Водночас хвилеподібні ризики поділяються на м'які, накопичувальні та згасаючі. Подальший розвиток дослідження вбачаємо в аналізі поведінки хвилеподібних ризиків і визначення взаємозв'язку між системними та несистемними ризиками.

Список літератури

1. Балацкий О. Ф. Экономика и организация охраняемых природных территорий / О. Ф. Балацкий, Ю. В. Панасовский, А. В. Чупис. – М. : Агропромиздат, 1989. – 192 с.
2. Головач Т. В. Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві [Електронний ресурс] / Т. В. Головач, А. Б. Грушевицька, В. В. Швид. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Vchnu_ekon/2009_3_1/pdf/157-163.pdf.
3. Горський В. Г. Что такое риск? / В. Г. Горский, Г. А. Мотин, Т. Н. Швецова-Шиловская и др. // Труды Первой Всероссийской конференции “Теория и практика экологического страхования”. – М., 1995. – С. 23–30.
4. Дубинская Е. С. Сущность, понятие риска и классификация рисков в соответствии с существующими теориями риска [Электронный ресурс] / Е. С. Дубинская. – Режим доступа : <http://www.rusnauka.com/>.
5. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія / М. С. Клапків. – Тернопіль : Економічна думка ; Карт-бланш, 2002. – 570 с. – ISBN 966-7952-13-4.
6. Козьменко О. В. Актуарні розрахунки : навчальний посібник / О. В. Козьменко, О. В. Кузьменко. – Суми : Університетська книга, 2011. – 224 с. – ISBN 978-966-680-588-4.
7. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 350 с. – ISBN 978-966-8958-36-6.

8. Козьменко С. М. Управление чрезвычайными ситуациями в условиях ограниченности инвестиционных ресурсов : дис. ... док. экон. наук: 08.02.02 / Козьменко Сергей Николаевич. – Сумы, 1997. – 359 с.
9. Шахов В. В. Введение в страхование: экономический аспект / В. В. Шахов. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 192 с.
10. Lange Oskar. Optymalne decyzje / Dzieła. Tom 6. Wyd. 2. – Warszawa : PWE, 1977. – S. 204.
11. Łazowski J. Wstęp do nauki o ubezpieczeniach. Wyd. 2. – Warszawa : PZU, 1934. – S. 7.

Отримано 17.01.2014

Summary

The article deals with the philosophical aspects of the definition of risk. It is determined that the risk in essence changes under the influence of subjective and objective reasons, the main one of which is the aspect of time and medium risk. Depending on the time factor it is proposed to divide the risks into point, interval, periodic, periodic-interval and undulating. In addition, it is emphasized that the risk is treated differently depending on the subject of risk. On the basis of summarizing the analysis of the factors and the proportion of their effects it is proposed to treat the risk in terms of multivariate functions including basic essential characteristics of its existence.